

Az első magyar irodalomtörténetíró

Pápay Sámuel

331

A XVIII. század végén a jakobinus mozgalom leverése nem kedvezett ugyan a tudományok fejlődésének, de a kor két legfontosabb eszméje — a nemzeti függetlenség és a polgári haladás gondolata — a felvilágosodás tulajdonképpeni lezárulása után is (1795) csak a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcosaiban élt tovább. A „nemzet és haladás” eszméjét ekkor nem annyira a politikai reformerek szolgálták — akiket a császári önkény egy időre meghátrálásra kényszerített —, hanem azok az írók és tudósok, akik a művelődés fejlesztésében a nemzeti felemelkedés lehetőségét is felismerték.

A tudományos haladás elősegítői között elismerésre méltó hely illeti meg Pápay Sámuel, az egykori egri diákot, majd a jogliceum tanárát, az első igényes magyar irodalomtörténet összeállítóját és tudós nyelvészt.

Pápay János református iskolamester fia 1770. március 8-án született a Zala megyei Felsőőrön. A hajdani nemesiséget emlegető családban nem jutott könnyű sors a harmadik gyermeknek, akit két éves kassai diákoskodása után valószínűleg apja halála szőlített haza Veszprém megyébe. Meglehetősen kilátástalan helyzetében Eszterházy Károly egri püspökhöz fordult segítségért, akit nemcsak tekintélyes dunántúli birtokosnak ismert, de az egri jogliceum építetőjének tudomány- és művészetpártoló jóakarataiban is bízott. A püspök támogatásának elnyeréseért vallását meg kellett változtatnia: a tudományért lelkesülő Pápay Sámuel tizenkilenc éves korában katolizált, s ennek fejében Eszterházy Károly személyében annak haláláig hű támogatóra talált. Először Pesten tanult, majd 1791—93-ban Egerben végezte el a két éves jogi tanfolyamot. Közben a magyar nyelv és irodalom kérdéseivel is elmélyülten foglalkozott. Ezután három évig Pesten jurátus volt, majd 1796-ban Pápára ment, és itt értesült róla, hogy az egri jogliceumban megüresedett a magyar nyelv és irodalom tanszéke. Tanári pályázatát a püspök elfogadta, és 1796. szeptember 12-én ki is nevezték rendes tanárnak.

Szívesen és lelkesen tanított, még különórákon is foglalkozott tanítványaival. 1807-ben Kazinczyhoz írott levelében így számolt be erről: „Az én literatúrai buzgóságom azt is cselekedtette velem, hogy ámbár engemet a természet a tanítói huzamos életre nem teremtett, ráadtam mégis magamat egy időre, felvállalván 1796-ban Pesten laktomban az egri akadémiában akkor üresen maradt literatúrai professzorságot, s minekutána négy esztendeig magamat kidolgoztam, egészségemnek is egy kevés romlásával bücsűt vettem a tanítószejtől 1800-ban, s azóta hazám földjén lakom.”

Pályája ettől kezdődően a beérkezett jogász biztos vo-

nalán halad. Pápán ügyvéd, majd hamarosan Veszprém megye ügyésze, az Eszterházy-uradalmak ügyeinek intézője és 1804-ben pedig megyei táblabíró lett. Az 1805-ös országgyűlés adott alkalmat tudományos fellépésére. Az egyik határozat szerint ettől kezdődően a magyar nyelvet is lehetett használni hivatalos nyelvként, de előbb meg kellett teremteni a közigazgatási és törvénykezési szaknyelvet. Ezért több megye műszótár készítését határozta el. Veszprém megyéét Pápay Sámuel készítette, amely *Eszrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmazásáról, az oda tartozó kifejezések gyűjteményével* (1807) címen jelent meg. Pápay Sámuel elve az volt, hogy „a mennyire nyelvünk természete, s tehetsége engedi, tiszta magyarsággal éljünk”, de azért a meghonosított „minden idegen származású nevezeteket ne zárjunk ki.” Kiállt a „jó magyar szók” mellett, amelyeket bárán elevenített fel a régi magyar nyelvből, vagy vett át a tájnyelvből is. Figyelmeztetett a jó magyar kifejezésekre és szólásmódokra, amelyek helyett szükségtelen újat alkotni vagy idegenből rosszul lefordítani. Igyekezett elkerülni a hivatalos nyelv haszontalan bőbeszédűségét. Az új szavak alkotásának négy módját jelölte meg: szóképzés, összetétel, szinonimák alkalmazása és idegenből való kölcsönzés. Józan mérséklettel újította nyelvünket, amiben a nyelvszokásra és az analógiára támaszkodva művelt, kifinomult nyelvérzéke volt legfőbb segítője.

A műszótárt nagy elismeréssel fogadták többen, Kazinczy is dicsérte. Ezen felbuzdulva sajtó alá rendezte egri irodalmi előadásait, és jó barátja, Takáts József segítségével kiadta. A *magyar irodalomtörténet* (1808) igényes, rendszeres irodalomtörténetnek készült. Előzményei — Bél Mátyás, Bod Péter, Révai Miklós stb. munkái — vagy nagyon vázlatosak voltak, vagy mint Révai előadásainak gyűjteménye, a szerző halála miatt csak később jelenhetett meg.

Pápay Sámuel könyvében először az irodalom meghatározásával foglalkozik, majd munkáját három részre osztja: az elsőbe a nyelvtudomány és stilisztika tartozik, a második a szorosan vett irodalomtörténet, az el nem készült harmadik rész pedig a retorikát és poetikát foglalta volna magába. A második részben irodalmunk történetét három korszakra osztotta és a reformációt (1530), valamint II. József uralkodását tekinti határnak. Részletesen szól az Árpád-kori nyelvemlékekről, a Mátyás-korabeli művelődési állapotokról, Tinódiról, Pázmányról, Zrínyiről, Gyöngösi Istvánról. Közben több évszázad alkotóit sorolja fel, csoportosítja őket, és a rokon jelenségek alapján koronként is igyekszik általános szempontokkal áttekintést adni. Ezt a részt a jelenkori magyar irodalom előmozdításáról szóló elmélkedéssel zárja.

A művet több bírálat érte (legélesebben Horváth Ist-

ván támadta a Hazai Tudósításokban), amelyek közül talán Kazinczy ítélte meg Pápay vállalkozását igazán tárgyilagosan. Az tény, hogy ez az első igényesebb irodalomtörténeti kézikönyvünk, amely Kazinczy később írt dolgozatával (A magyar irodalomtörténet) a modern irodalomtörténetírás atyjának, Toldy Ferencnek készítette elő az utat.

Pápay Sámuel a napóleoni háború után már nem vállalkozott tudományos munkára. Az Erdélyi Múzeum és a Tudományos Gyűjtemény is munkatársai közé hívta, de csak levelezéssel tartotta a kapcsolatot író barátaival. Takáts Józsefhez szoros barátság, Kisfaludy Sándorhoz, Kiss Jánoshoz, de kiváltképpen Kazinczyhoz meleg emberi kapcsolat fűzte. Levelezése Vitkovics Mihállyal és Virág Benedekkel máig is jelentős forrása a kor irodalmi-szellemi életének.

A húszas évek reformtörekvései újra felélénkítették érdeklődését: az 1825-ös országgyűlés után megvalósulni látszott nagy álma, a nemzeti Tudós Társaság megalapítása. 1827. április 11-én a királyi leirat jóváhagyta a Tudományos Akadémia megalapításának tervét, mire Pápay három évi ügyészi jövedelmét — ezer ezüst forintot — ajánlotta fel a vállalkozás támogatására. 1827. május 31-én azzal a tudattal halt meg, hogy szép elképzeléseinek megvalósulása áldozatos tevékenységét igazolja.

Nagy Sándor